

RAPORT 2026

Eesti kultuuri elujõud kultuurisõdade ajastul

Maarja Vaino, PhD

**Põhimõtte
Koda**

Alustan seda raportit Lennart Meri tsitaadiga:

„Me ei tohi unustada lihtsat tõde: Eesti riigi eksisteerimisel on mõte üksnes siis, kui Eesti territooriumil säilib eesti emakeel ja selle kõneleja, eesti kultuur ja selle looja. See ja ainult see eristab Eesti riiki Läti riigist, Vene riigist, Brüsseli riigist.“

Eestis pole kunagi olnud lihtne hakkama saada maailmas toimuvate pöörete ja meile peale tulevate protsessidega. Hakkama on saadud, kui olemas on olnud tahe. Tulevik ei kujunda ennast ise, me saame selle kujunemist mõjutada. Selleks peab nii üksikisiku, asutuste kui ka riigi tasandil mõistma ning teadvustama suundi ning arenguteid, mis otseselt mõjutavad Eesti tulevikku eestikeelse, eestimeelse ja kultuuriliselt elujõulise riigi ning rahvana.

Eesti Vabariigi kehtiva põhiseaduse kohaselt on Eesti riigi ülesanne ja eesmärk täita jätkusuutlikkuse kriteeriumid ennekõike Eesti riigi ja rahva huve silmas pidades.

Milline on eesti keele ja kultuuri hetkeolukord?

Raporti eesmärk on kaardistada Eesti kultuuri elujõud ja toimimistingimused nn kultuurisõdade ajastul ning analüüsida, millised arengud mõjutavad eesti kultuuri kestlikkust, enesemõistmist ja rolli avalikus ruumis.

Keskendun ennekõike negatiivsetele arengutele ning ohtudele, mida tuleks vältida.

Sisukord

Keelepoliitika	4
Eesti keel avalikus ruumis ja avalikes dokumentides	5
Eesti keel hariduses	8
Eesti keel kõrghariduses ja teaduses	10
Kultuuripoliitika ja rahvuskultuur	13
Rahvuslik kultuur ja globaliseeruv kultuuriruum	14
Kultuuriõpe eesti hariduses	15
Kultuuriinstitutsioonid, loomevabadus ja kultuurisõdade mõjud kultuuriväljale	17
Identiteet ja mälu. Eesti kultuuri roll rahvuse ja riigi püsimiseks	22
Ühiskondlik sidusus ja turvatunne	25
Demograafia ja kultuur	26
TI ja sõda	28
Kokkuvõte	30
10 sammu, mida kohe ära teha	33
Lisa	34

Keelepoliitika

Eesti riigis kehtib terve hulk arengukavasid ning dokumente, kus käsitletakse keele ja kultuuri olukorda ning tulevikku ning mis peaksid tagama preambuli jõustamise.

Olgu siinkohal võrreldud eesti keele arengukava 2011–2017 (pikendati aastani 2021) ja eesti keele arengukava 2021–2035.

Eesti keele arengukava aastateks 2011–2017 ¹ (pikendati aastani 2021)	Eesti keele arengukava 2021–2035 ²
<p>„Eesti keele arengukava 2011–2017“ on keelevaldkonna strateegiline alusdokument, mis koos rakendusplaani, toetavate õiguslike ja korralduslike meetmete ning rahastamisega peab aitama tagada eesti keele kui riigikeele toimimise kõikides eluvaldkondades, eesti keele õpetamise, uurimise, arendamise ja kaitse ning sellega eesti keele säilimise läbi aegade.</p> <p>Arengukava ellu rakendamise tulemusena peab eesti keele seisund 2017. aastal olema niisugune, mis rahuldab kõiki Eesti riigi ja ühiskonna keelekasutusvajadusi, eesti keel peab olema arenguvõimeline ja tunnustatud Eesti elanike ühise suhtluskeelena.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Eesti keele staatus ja maine. Strateegiline eesmärk: eesti keele staatus on kindel ja maine on hea. 2. Keele uurimine ja taristu. Strateegiline eesmärk: eesti keele uurimine on rahvusvaheliselt kõrgel tasemel ning keeletaristu on innovaatiline, avatud ja mitmekesine, eestikeelset oskussõnavara arendatakse koordineeritult. 3. Õpe. Strateegiline eesmärk: kõik Eesti elanikud valdavad eesti keelt ja väärtustavad teiste keelte oskust.

Uue arengukava esimene punkt on võrreldes eelmise arengukavaga üldisõnaline.

Märkimist väärib ka strateegiline punkt 3: **kõik** Eesti elanikud **väärtustavad teiste keelte oskust**.

Rõhuasetuste muudatused arengukava tekstis läbivalt viitavad nihkumisele mitte eestlaste, vaid muukeelsete eesti keele vajadustest lähtumisele. Uues arengukavas on sotsiaalse ja demograafilise mõju hindamisel välja toodud ainult muukeelsete hüved eesti keele õppimisel: „Eesti keele oskus parandab inimeste toimetulekut, võimaldab olla teadlik oma õigustest, suurendab osalust

1 Eesti keele arengukava 2011–2017, hm.ee/sites/default/files/documents/2022-05/eesti_keeles_arengukava.pdf

2 Eesti keele arengukava 2021–2035, hm.ee/sites/default/files/documents/2022-09/htm_eesti_keeles_arengukava_2020_a4_web.pdf

kodanikuühiskonnas, tõstab aktiivsust ja konkurentsivõimet tööturul ning toetab õpingute jätkamist järgmistel haridustasemetel. Kvaliteetsete keeleõppevõimaluste kättesaadavus kogu Eestis annab inimestele võrdsemad võimalused hõives ja ühiskonnaelus osalemiseks.“ (lk 13)

Sama rõhutatakse alaosas „Mõju riigi julgeolekule ja välissuhetele“: „Eesti keele arengukava täidab pikaajalise arengustrateegia „Eesti 2035“ julgeoleku ja turvalisuse valdkonna arenguvajadusi, aidates tagada tugeva kultuuriruumi ja suhtlemist toetava avaliku ruumi ning soodustades mh eesti keelest erineva emakeelega inimeste osalust ja kaasamist. Julgeolekupoliitiliselt on eriti tähtis, et siia saabunud täiskasvanud saaksid võimalikult kiiresti kvaliteetset eesti keele ja kultuuri (komberuumi) õpet ning liituksid eestikeelse inforuumiga.“ (lk 14)

Üldine keelepoliitika on Eestis juba aastaid keskendunud mitte eesti keele olukorrale eesti keele kui emakeele kõnelejate vaatenurgast, vaid eesti keele kui võõrkeele vaatenurgast. Keelepoliitika valdav rõhuasetus on eesti keele õpetamisel muukeelsetele ning lõimimisküsimused. Eesti keele kui emakeelega tegelemine on tagaplaanil. Eesti keele asetamine mentaalselt teisejärguliseks ilmneb ka uue arengukava järgmises lõigus:

„Ühise eestikeelse inforuumi kõrval on vaja Eesti ühiskonda rikastada kultuuridevaheliste kontaktidega, mida toetavad eri keelte õppimine ning tõlkide ja tõlkijate koolitamine. Võõrkeelte oskus ja kultuuridevaheline mõistmine mõjutab Eesti elanike võimalust suhelda rahvusvaheliselt, sh suurendab rahvusvahelist konkurentsivõimet nii riigi kui ka üksikisiku tasandil. Võõrkeelte oskus mõjutab Eesti välisesindust tööd, Eesti osalust rahvusvahelistes organisatsioonides ja koostöös. Keeleoskus on tähtis ka kodanikuühiskonna tasandil ja kohalikes omavalitsustes rahvusvahelise suhtluse arendamiseks. See kõik tagab riigi avatuse, arengu ja uuenduslikkuse.“ (lk 14)

KOKKUVÕTTEKS. Riiklikus arengukavas on rõhutatult põhieaduslikud eesmärgid, kuid läbilugemisel võib märgata eesti keele käsitlemist ennekõike kui tehnilist abivahendit lõimumiseks, mitte eesti keele kui emakeele ning riigikeele igakülgset arendamist ning rakendamist.

Eesti keel avalikus ruumis ning suhtluskeelena

Arengukavades välja toodud eesmärgid vastavad igati põhiseadusele, kuid 2021. aastaks **ei saavutatud olukorda**, kus „eesti keele seisund 2017. aastal on „niisugune, mis rahuldab kõiki Eesti riigi ja ühiskonna keelekasutusvajadusi“ ja on „tunnustatud Eesti elanike ühise suhtluskeelena“. Vastupidist kinnitavad mitmed ajaleheartiklid, näiteks keeleinspektsiooni direktori Ilmar Tomuski artikkel „Keeleseadust tuleb täiendada“, kus märgitakse: „Praegu kehtiva

2011. a seaduse puhul on oluline, et seadusesse kirjutati selge eesmärk: arendada, säilitada ja kaitsta eesti keelt ning tagada eesti keele kasutamine peamise suhtluskeelena kõikides avaliku elu valdkondades. Sellega tundub mõnevõrra vastuollu minevat asjaolu, et uus seadus on võrreldes 1995. aasta seadusega märksa leebem võõrkeelte kasutamise suhtes. Selle tulemusel on meie pealinna ja mitme muu suurema linna välisilme muutunud järjest võõrkeelsemaks ja inglise keel tungib tasapisi ka väikelinnade ja alevite avalikele siltidele.“³

Tomusk teeb ettepaneku täiendada keeleseadust 6 punktiga, mis võimaldaksid kaunilt sõnastatud seadusesätteid ka reaalses elus rakendada. 2020. aastal täiendatud keeleseaduses arvestati mõne ettepanekuga, kuid toonane kultuuri-minister⁴ jättis kooskõlastamata uue keeleseaduse punktid, mille järgi toidukullerid ja taksojuhid peavad teatud tasemel eesti keelt oskama.

Uues 2021–2035 eesti keele arengukavas mõõndakse, et „peamise kitsaskohana saab esile tuua, et üleilmne keelelise mitmekesisuse vähenemine mõjutab eesti keele kasutamist ja on valdkondi (nt IT, kõrgharidus, teadus, aga ka teenindussektor), kus eesti keele kasutamine on vähenenud nii rahvusvahelise koostöö kui ka välistööjõu suurenenud osakaalu tõttu“. (lk 5)

Võrreldes dokumentides sätestatud ning reaalses elus toimuvat, valitseb eesmärkide ja praktika vahel dissonants. Arengukavade rakenduskavades plaanitav näib püsivat paberil, sest eesti keel kaotab avalikus ruumis oma positsiooni nii inglise keelele kui ka vene keelele, mis on tingitud ka riigi demograafilistest muudatustest, eriti pärast Ukraina täiemahulise sõja algust.

Olukord ei ole ühtlane kogu riigis. Väiksemates linnades ja asulates on eesti keele positsioon tugevam, kuna demograafiliselt elabki neis kohtades rohkem eestlasi. Suuremates linnades, eriti Tallinnas ning ajaloost tingituna ka Ida-Virumaa linnades, on keeleküsimus süvenev, mida kinnitavad viimastel aastatel erinevate autorite sulest ilmunud mureartiklid⁵, et eesti keelega ei saada avalikus ruumis ja teenindussektoris hakkama.

3 Ilmar Tomusk. Keeleseadust tuleb täiendada. – Õpetajate Leht, 08.03.2019. <https://www.opleht.ee/2019/03/keeleseadust-tuleb-taiendada/>

4 Piret Hartman (SDE).

5 Näiteks: Aile Lehtse. Rääkige minuga eesti keeles palun! – Postimees, 24.08.2024, [https://tartu.postimees.ee/8084982/aile-lehtse-raakige-minuga-eesti-keeles-palun](https://tartu.postimees.ee/8084982/aile-lehtse-raakige-minuga-eesti-keeles-palun;); Kaire Uusen. Tekitame keeleoskuse mittenõudmisega olukorra, millest ei ole võimalik enam välja tulla – ja teised riigid teavad seda. – Delfi, 21.08.2024, <https://arvamus.delfi.ee/artikkel/120316156/kaire-uusen-tekitame-keeleoskuse-mittenoudmisega-olukorra-millest-ei-ole-voimalik-enam-valja-tulla-ja-teised-riigid-teavad-seda>; Lea Danilson-Järg. Keeleseadust tuleb täita täies mahus ja saksa täpsusega. – Postimees, 30.08.2022, <https://arvamus.postimees.ee/7593936/lea-danilson-jarg-keeleseadust-tuleb-taita-taies-mahus-ja-saksa-tapsusega>; Arstitudengite selts. Vene keele oskuse arstina töötamine on Eestis äärmiselt keeruline. – Eesti Ekspress, 16.09.2023, <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120232208/arstitudengite-selts-vene-keele-oskuse-arstina-tootamine-on-eestis-aarmiselt-keeruline>; Maarja Vaino. Eesti keele pärast muretsemine pole virisemine. – Vikerraadio päevakommentaari 26.08.2024, <https://www.err.ee/1609435129/maarja-vaino-eesti-keele-parast-muretsemine-pole-virisemine>

Ilmar Tomusk on juhtinud tähelepanu ebakõlale seaduste/arengukavade ja praktika vahel oma artiklis „Vastuolu põhiseaduse ja tegelikkuse vahel vajab lahendust“⁶, kus märgib, et eesti keelega kõikides eluvaldkondades hakkama saamiseks tuleks keeleseaduse täiendamisega koos üle vaadata ka teised seadused, sest on palju keelekasutusega puutumuses olevaid õigusakte, mis keeleseadust ei toeta. Tomusk kirjutab: „Kommentaare lugedes olen aga kahetsusega märganud, et põhiseadus, mis on meie riikluse nurgakivi, tekitab lugejates ülevate tunnete kõrval ka pahameelt. On isegi öeldud, et see on ainult paber, mida keegi ei täida ja mida ei julgetagi enam tsiteerida.“ Artikkel on kirjutatud mitu aastat pärast uue arengukava kehtima hakkamist, kus on sätestatud eesmärk: „Seaduste, mainekujunduse ja järelevalvega tagatakse, et Eesti avalik ruum (nii visuaalne kui ka auditiivne) oleks ülekaalukalt eestikeelne ja võõrkeelne teave ei valitseks eestikeelse üle.“ (lk 8)

Seadusandluses puuduvad jätkuvalt viited/nõue keeleoskusele ning ka juhul kui nõue on (nt teenindajad peavad oskama eesti keelt vähemalt B1-tasemel), ei ole keeleoskus tööle asumise tingimus ega selle puudumine alus lepingu lõpetamiseks.

Riigikeele toimimiseks avalikus ruumis, teenindussektoris ning suhtluskeelena tuleb üle vaadata keeleinspeksiooni poolt viidatud seadused (töölepinguseadus, tervishoiuteenuste korraldamise seadus, ühistranspordiseadus jt), mis eesti keele oskuse nõuet ei sätesta või ei mõjuta selle puudumine tulemust (lepingu lõpetamine, teenindajakaardist ilmajäämine jm).

KOKKUVÕTTEKS. Hetkeolukorras on riigiasutused vormistanud dokumente, millel puudub reaalne mõju eesti keele kui emakeele ja riigikeele tugevdamisele. Riiklik poliitika hindab eesti keelt ja põhiseaduse preambulit ennekõike sõnades, seaduse tasandil ja praktikate kehtestamisel ei arvesta sellega mitte märkimisväärselt. Peamine sihiseade on eesti keele kui võõrkeele õpetamisel, käsitledes eesti keelt kui tööriista, mitte kui eesti kultuuri kandvat osa.

6 Ilmar Tomusk. Vastuolu põhiseaduse ja tegelikkuse vahel vajab lahendust. – Postimees, 12.09.2024, <https://arvamus.postimees.ee/8095049/ilmar-tomusk-vastuolu-pohiseaduse-ja-tegelikkuse-vahel-vajab-lahendust>

Eesti keel hariduses

Üleminek eestikeelsele õppele

Ühe suure algatusena on 2024. aastast alustatud üleminekut eestikeelsele õppele, mille eesmärk on tugevdada eesti keele oskust muukeelsete hulgas, nende lõimitust ning eesti keele kui riigikeele laiemat kasutusala.

Üldine üksmeel on valitsenud selles, et venekeelse õppekeelega koolid tuleks kaotada ning Eestis peaksid kõik õpilased õppima eesti keeles. Erimeelsused on valitsenud viisis, kuidas üleminek eestikeelsele õppele toimuma peaks.

Eesti koolides toimub eestikeelne õpe juba Eesti Vabariigi loomisest alates (1918). Seega oleks eestikeelsele õppele üleminekut pidanud käsitlema kui muukeelsetes koolides toimuva õppe üleminekut riigikeelele. Nii, nagu seda tehti Lätis, kus vene õppekeelega koolid muudeti järk-järgult lätikeelseks.

Eestis otsustati muuta mitte vene õppekeelega koolid eestikeelseks, vaid eestikeelse õppega koolid segakoolideks, kus õpivad koos nii eestlased kui ka muukeelsetest peredest lapsed.

See on eesti keele õpetamisel toonud õpetajate vaatenurgast kaasa uusi raskusi.⁷

Kuigi HTM esitleb üleminekut kui edulugu⁸, on õpetajate ja lapsevanemate mitmesugustest arvamused (nii meedias, haridusgruppides, aga ka eravestlustes) koorunud järgmine pilt:

1. Eestlastest lapsed ei saa täiemahulist ja nõudlikumas eesti keeles õpet, sest õpetaja peab arvestama muukeelsete õpilastega, kes ei suuda keerulisemat juttu jälgida.
2. Muukeelsest perest pärit lapsed õpivad algusest saadik lihtsustatud eesti keelt.
3. Keeleõppe pingutuse kõrval kannatab aineõpe, s.t aine omandamine.
4. Õpetaja peab tundi andes pidevalt arvestama mitme erineva õpilasgrupiga samas klassis: eestikeelsed, muukeelsed, erivajadustega eestikeelsed (sealhulgas andekad õpilased, keda on vaja näiteks olümpiaadiks ette valmistada); erivajadusega muukeelsed. Nii liigub fookus aineõppelt keeleõppele, sealjuures ei ole teistel kui

7 Vt nt Kaja Sarapuu. Eestikeelsele õppele ülemineku kogu tõsidust ei ole veel tajutud. – Postimees, 17.01.2025, <https://arvamus.postimees.ee/8173624/kaja-sarapuu-eestikeelsele-opele-ulemineku-kogu-tosidust-ei-ole-veel-tajutud>

8 Vt nt Kristina Kallas. Eestikeelsele haridusele üleminekul on olnud mõningaid raskusi. – Postimees, 9.06.2025, <https://www.postimees.ee/8265080/kristina-kallas-eestikeelsele-haridusele-uleminekul-on-olnud-monin-gaid-raskusi>

keeleõpetajatel üldjuhul pädevust keelt õpetada ning omandatav eesti keel on puudulik nii eestlastele kui muukeelsetele.

5. Koolikeskkond on muutunud mitmekeelseks (vahetunnid), sealjuures domineerib vene keel, sest temperamendilt on venelased aktiivsemad.

„Kokkuvõttes võib märkida, et koolides eesti keelele ülemineku mudel, mis on praegu kasutusele võetud, on ebaõnnestunud ning parandab olukorda vaid osaliselt. Sellega on madaldatud paljud eesti koolid keeltekoolluks, kus on ohus nii eestlaste kui ka venelaste identiteet ja kannatavad kõik lapsed. Kindlasti vajab see reform uut reformi ja mida rutem, seda parem.“⁹

Üleminek eestikeelsele õppele on üks põhjus, miks nii Tallinnas kui ka Tartus kasvab erakoolide arv,¹⁰ sest nõudlus teistsuguse koolikeskkonna järele (väiksemad klassid, homogeensem keelekõnelejate hulk jm) on suurenemas.

KOKKUVÕTTEKS. Kuigi valitseb konsensus, et eesti keel peab olema Eestis koolide õppekeel, on praegune üleminek ette valmistatud kiirustades, põhjalikumaid uuringuid teostamata, ohutegureid ning negatiivseid tagajärgi hindamata, metoodikat ja õppematerjale piisavalt välja töötamata. Murekohad on jäetud ennekõike klassiruumis õpetaja ning koolis koolijuhi lahendada. Eesti keelt koheldakse ka selles vallas kui tööriista ega arvestata eestlaste eesti keele kui emakeele õppimise ja arendamise vajadustega.

Eesti keele tundide maht

Suur probleem on eesti keele tundide vähesus tunniplaanides.

Erineva astme tunniplaanides on eesti keele tunde kas vähem või sama palju kui võõrkeeletunde. Arvestades, et võõrkeeli on kaks, jääb eesti keele tundide arv igal juhul väiksemaks kui võõrkeeletundide arv nädalas kokku. Eesti keele kahjuks on ka olukord, kus õpetaja annab eesti keelt kogu klassile, võõrkeeli antakse aga nii, et klass on jagatud väiksemateks gruppideks.

Kui lähtuda eesti keele arengukava strateegiapunktidest 1 ja 3, siis esimese rakendusliku sammuna tuleks õppekavades ja tunniplaanides kehtestada

9 Jaak Valge ja Andres Aule. Eesti keel ei ole väljaspool ohtu. – ERR-i arvamusportaali, 23.03.2025, <https://www.err.ee/1609638538/jaak-valge-ja-andres-aule-eesti-keel-ei-ole-valjaspool-ohtu>

10 RAPORT 2023. Õpetajate järelkasvu tulevik. Trendid ja stsenaariumid aastani 2040, lk 73, https://arenguseire.ee/wp-content/uploads/2023/11/2023_opetajate-jareelkasvu-tulevik_raport.pdf.

mahukam eesti keele tundide arv ning vähendada võõrkeeletundide arvu. Võõrkeeletunnid võivad vabalt olla valikaineks, mille maht õppekavades on suur.

Eesti keele tundide arvu suurendamine on vajalik vähemalt kolmel põhjusel:

- Eesti keel on avalikus ruumis nii inglise kui ka vene keele surve all. Kui koolides õpetatakse võõrkeeli samuti rohkem kui eesti keelt, töötab see vastu arengukava strateegiale tõsta ja hoida eesti keele mainet tugevana. Vähene tundide arv on signaal, et eesti keel on võõrkeelest vähem oluline.
- Sotsiaalmeedia ja nutimaailma kaudu on lapsed ja noored valdavalt ingliskeelses keeleruumis. Noored põlvkonnad ei suhestu eesti kultuuriruumiga, olles mõjutatud pigem globaalsest massikultuurist. Vähene kokkupuude kvaliteetse eesti keelega ning rohke kokkupuude inglise keelega viib eesti keele taju kängumiseni. Nii leiavad noored, et eesti keeles ei ole paljusid sõnu, mistõttu on vajalik ingliskeelsete väljendite kasutamine; et inglise keeles on lihtsam lugeda jne. Kui Eestis soovitakse peale kasvatada arvestatavat kultuurieliiti, siis rikas eesti keele oskus on selle vältimatu eeldus.
- TI pealetung. Aina rohkem õpilasi kasutab õppetöös TI abi. Et juturobotid võivad vastuseid tõlkida võõrkeelest, on need keeleliselt sageli abitud või lausa arusaamatud. Õpilased, kes puutuvad aina rohkem kokku sellise puuduliku eesti keelega, omandavad ka ise puuduliku eesti keele kasutuse. See tuleb ilmsiks juba nt ajakirjanduses, kus noored ajakirjanikud ei oska muuta TI tõlgitud materjali eesti keeles arusaadavaks, vaid peavadki ebanormaalselt lausestust ja sõnavara normaalsuseks.

Kõiki neid probleeme muidugi eesti keele tundide mahu tõstmise üksi ei lahenda.

KOKKUVÕTTEKS. Eesti keel on nii inglise kui ka vene keele surve all, vajalikud on tõhusad lisameetmed kultuuri- ja hariduspoliitikas, mis mitte loosungina, vaid reaalsuses ja praktiliste sammudega tõhustavad nii eesti keele õpet kui ka eesti keele elujõulisust meie kultuuriruumis.

Eesti keel kõrghariduses ja teaduses

Eesti keele ja kultuuri elujõulisust näitab see, kas ta on suuteline peegeldama tervet maailma ning kirjeldama kõike eestikeelsena.

Selles on suur roll teadusel ja kõrgharidusel, mis tegeleb keele keerulisemate registrite, abstraktsete mõtete väljendamise ning uue terminoloogia loomisega.

Eesti avalik-õiguslikes ülikoolides on pikki aastaid olnud suund ennekõike rahvusvahelistumisele.¹¹ Tasuta kõrgharidus on toonud kaasa ülikoolide poolt võõrkeelsete õppekavade avamise, sest nende eest on võimalik õppemaksu küsida.¹²

Põhjuseks ka see, et Eesti noorte arv väheneb ning seda kompenseeritakse välisstudengite siia õppima meelitamisega.

Nende arengute tulemusel on kõrghariduses ja teaduses hoogsalt süvenenud inglise keele kasutuselevõtt, mis on välja tõrjumas eesti keelt ennekõike kõrghariduse kõrgematel astmetel, magistri- ja doktoriõppes. 2024. aastal kaitstud magistritöödest olid 65% ja doktoritöödest 7% eestikeelsed.¹³ Inglise keel domineerib eriti loodus- ja tehnikateadustes. 2013–2016 ei kaitstud TTÜ-s ega Eesti Maaülikoolis ühtegi eestikeelset doktoriväitekirja. Tallinna Ülikoolis (TLÜ) ja Tartu Ülikoolis (TÜ) oli eestikeelseid doktoriväitekirju pisut enam. 2003–2012 kaitsti TLÜ-s 65 eestikeelset tööd (37,8%) ja aastatel 2000–2012 TÜ-s 184 tööd (16,5%), kuid näiteks meditsiinivaldkonnas olid TÜ-s kõik väitekirjad ingliskeelsed. Aastatel 2013–2016 kaitsti TLÜ-s 27 eestikeelset tööd (33,3%) ja TÜ-s 49 tööd (10,7%) ehk eestikeelsete tööde osakaal langes. Ligi 90% TÜ-s aastatel 2016–2020 kaitstud doktoriväitekirjadest olid ingliskeelsed. Eestikeelsete väitekirjade osakaal langes alla 10%. Eestikeelseid töid ei kaitstud humanitaarvaldkonnas etnoloogia, semiootika, inglise ja romaani filoloogia ning sotsiaalvaldkonnas majandusteaduse, politoloogia ja psühholoogia erialal.¹⁴

Selliste arengute tulemusel kaotab eesti kultuur omakeelse teaduse ja kõrghariduse, sest peale ei tule piisavalt terminoloogiat ega eesti keeles keerulisi aineid õpetada suutvaid õppejõude. Sellele juhib tähelepanu ka haridusvaldkonna arengukava: „Doktoriõppe atraktiivsus eriti kohalike üliõpilaste hulgas on madal ja efektiivsus väike ning seetõttu ei ole eesti keeles õpetavate õppejõudude järelkasv piisav. Õppejõudude palk on madal.“¹⁵ Keele säilimiseks peavad elus püsima kõik tema osised, sealhulgas erialade oskuskeel. Keeled, mis on kasutusel teaduskeelena, ei erine mitte ainult leksika, vaid ka grammatika poolest nendest keeltest, mida teaduses ei kasutata. 2022. aastal kirjutatud raportist „Kõrghariduse tulevik. Arengusuunad aastani 2035“ võib leida lause: „Väikeses keeleruumis on omakeelne kõrgharidus ka peamine keelelise jätkusuutlikkuse tagatis.“¹⁶ Kui keel vaesestub, muutub eneseväljendamine

11 Lühülevaade uuringust „Õppekeel Eesti kõrghariduses“, Eesti Rakendusuuringu Keskus Centar, <https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/luhiulevaade.pdf>

12 Sealsamas.

13 Jaak Valge ja Andres Aule. Eesti keel ei ole väljaspool ohtu. – ERR-i arvamusportaali, 23.03.2025, <https://www.err.ee/1609638538/jaak-valge-ja-andres-aule-eesti-keel-ei-ole-valjaspool-ohtu>

14 Hannes Vallikivi. Keel ja Kirjandus 2021, nr 11, <https://doi.org/10.54013/kk767a4>

15 Haridusvaldkonna arengukava 2021–2035, lk 9, <https://share.google/ND0DDwQZ043QxnHwf>

16 Raport 2022. Kõrghariduse tulevik. Arengusuundumused aastani 2035, lk 16, https://arenguseire.ee/wp-content/uploads/2022/06/2022_korghariduse-tulevik_raport.pdf

aina puudulikumaks ning eesti keelel on oht langeda kõrgkultuursest teaduskeelest taas kõõgikeeleks. Hääbumisohtu satuvad ka rahvusteadused (mis ei ole kõrgkoolidele majanduslikult kasulikud ja tudengitele perspektiivikad) ning sellest tulenevalt eesti kultuur ja identiteet laiemalt. Eestlaste positsioon oma kõrgkoolides (ja kokkuvõttes kogu riigis) kahaneb. Peale ei kasva eesti keelset eliiti, terminoloogia vananeb, ülikoolid ja kõrgharidus võõrandub riigist, mis omakorda lagundab riigi vaimset eksistentsi. Ka meist suuremad riigid (nt Holland) on juba võtnud tarvitusele meetmeid, et kaitsta oma kõrgharidust pealesuruva ingliskeelelestumise eest.

KOKKUVÕTTEKS. Eesti kõrghariduse ja teaduse osalemine rahvusvahelisel teadusmaastikul ei tohi ohtu seada eesti keelt teaduskeelena ning kõrgkoolis õppimise keelena. Eesti riigis on väga oluline, et hariduspoliitikas määratletaks viisid, kuidas tagada eesti keele säilimine esmase õppekeelena kõikidel tasanditel (bakalaureusest doktoriõppeni).

Kultuuripoliitika ja rahvuskultuur

Eesti riigi kultuuripoliitikat juhivad arengukavad.

Siinkohal on esile toodud kaks viimast arengukava ja nende peamine eesmärk.

Kultuuriministeeriumi valitsemisala arengukava 2017–2020 ¹⁷	Kultuuri arengukava 2021–2030 ¹⁸
<p>Kultuuripoliitika eesmärgiks on kujundada loovust väärtustav ühiskond, hoides ja edendades eesti rahvuslikku identiteeti, uurides, talletades ja kandes edasi kultuurimälu ning luues soodsad tingimused elujõulise, avatud ja mitmekesise kultuuriruumi arenguks ning kultuuris osalemiseks.</p>	<p>Kultuuripoliitika kujundamisel ja elluviimisel lähtutakse Eesti Vabariigi põhiseaduslikust sihist tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegade ning Euroopa Liidu põhiõiguste hartas määratletud kunsti ja teaduse vabaduse, omandiõiguse ning kultuurilise mitmekesisuse põhimõtetest.</p>

Rõhuasetuste muudatused on märgatavad: kui eelmises arengukavas lähtuti ennekõike eesti rahvusliku identiteedi ja kultuurimälu säilitamisest, siis uues arengukavas on Eesti põhiseadusliku sihiga kõrvuti asetatud Euroopa Liidu põhiõigused. Samuti on väikese sõnastuse muudatusega märkimisväärselt vähendatud rahvuskultuuri tähtsust: kui varasemas arengukavas peetakse vajalikuks luua soodsaid tingimusi mitmekesise kultuuriruumi arenguks, siis uues arengukavas on see sõnastatud sihina tagada kultuuriline mitmekesisus. See on põhimõtteline muudatus: eesmärk ei ole enam tagada eesti oma kultuuriruumi mitmekesisus, vaid Eestit nähakse kui kultuuriliselt mitmekesist riiki, kus eesti rahvuskultuur on vaid üks osa sellest. Arengukava põhilausung seega ühtaegu rõhutab põhiseaduse preambulit ning samas lauses ka tühistab selle.

Eesti kultuurist kõneldes ei räägi me ainult kaunitest kunstidest, vaid ka komberuumist, toidukultuurist, matusekultuurist jne. Selles kõiges peegeldub eesti rahvuslik identiteet, kultuurimälu ning kultuuriruum. Kultuuripoliitika eesmärk peaks üheselt olema keskendunud just selle hoidmisele ja tugevdamisele, sest globaliseerunud maailmas tulevad kõik teised kultuurilised mõjutused niikuinii sisse ja mõjutavad ka eesti kultuuri kujunemist. Kui kultuuripoliitika ise seab eesmärgiks rahvuslikku kultuuriruumi killustada mitmekultuursust toetades (nt arengukava p 3.4.), tegutseb kultuuripoliitika põhiseadusele vastu.

17 Kultuuriministeeriumi valitsemisala arengukava 2017–2020, <https://share.google/YEnduVZpjmyu2lJSy>

18 Kultuuri arengukava 2021–2030, <https://kul.ee/media/3567/download>

Puudu jääb arengukavades ka selgelt sõnastatud pikematest sihtidest. Milline on näiteks läbimõeldud ja strateegiline kirjandus- või kunstipoliitika ning selle rakenduskava? Eesmärgid on üldsõnalised ning valitsev poliitika ei toeta nende elluviimist, seda ennekõike puuduliku rahastuse, aga ka multikultuurse põhihoiaku tõttu, mis ei sea rahvuskultuuri hoidmist ja arendamist esiplaanile.

Rahvuslik kultuur ja globaliseeruv kultuuriruum

21. sajandil on kiired muutused maailmas toonud kaasa terve loetelu probleeme, millest on saanud ühiskondades kesksed teemad, nagu näiteks rände-probleemid, kliimamuutused, looduressursside kahanemine ja nende kättesaadavuse vähenemine; ühiskondade polariseerumine, muutused poliitilises võitluses; infoühiskonnast tingitud süvenev maailma killustumine; keeleline ja kultuuriline ühtlustumine (globaalse massikultuuri domineerimine); tehnoloogia areng ning tehisintellekti aina leviv kasutamine; sotsiaalmeedia roll inimeste ühiskondlike otsuste tegemisel jne.

Ühele väikekultuurile tähendab globaliseerumine, et suhtlemine teiste riikide elanikega on tihedam kui kunagi varem; reisimine teistesse riikidesse väga sage; töötamine rahvusvahelistele firmadele erinevates keeltes tavapärane; reise ja interneti vahendusel ollakse hästi kursis teiste maade toidukultuuri, kirjanduse, kunsti, kommete ja hoiakutega.

Need trendid on kaasa toonud kultuuride ühtlustumise. Tänu massimeediale on inimesed ning tänu võrgustumisele riigid üha rohkem omavahel seotud majanduslikult, tehnoloogiliselt ja kultuuriliselt. Eelistatakse sarnast moodi ja riideid, süüakse samasugust toitu, kuulatakse ühesuguseid laule, loetakse ülemaailmseid bestsellereid jne. Üleilmne kaupade ja teenuste ning massikultuuri levik avaldavad meie elule üha enam mõju ning inimeste eluviis ja väärtused hakkavad muutuma üleilmselt sarnaseks.

Selle käigus muutuvad erinevused, mis iga ühiskonna eri kultuure iseloomustavad, üha väiksemaks. Sealjuures domineerivad majanduslikult kõige võimsamate riikide kultuurid ning väikekultuurid on sellest kõige rohkem haavatavad. Kui aga väikekultuurid hääbuvad, väheneb maailma kultuuriline mitmekesisus ning kultuuriline rikkus.

Eesti on sarnase rahvusvahelistumise väiksemas formaadis (mitte globaalses mõttes, vaid osana „kuuendikust planeedist“) juba läbi elanud Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal. Toona oli domineerivaks kultuuriks vene kultuur, kuid üksteist „rikastasid“ kultuuriliselt ja demograafiliselt ka kõik „vennastavariigid“. Kuna okupatsioon oli meile võõrvõimu vägisi peale surumine, pealegi seotud inimohvrite ja muu negatiivsega, tekkis ühiskonnas domineeriva kultuuri suhtes vastupanu. See hoidis eesti rahvuskultuuri elujõulisena pool sajandit kestnud okupatsiooni vältel, kuigi sovetiseerimine avaldas siiski oma mõju.

21. sajandi globaliseerumine ei ole tulnud Eesti jaoks vägivaldselt, vaid pigem koos vabadusega. Seetõttu on rahvusvahelistumine, globaalsus, multikultuursus ja paljud teised 21. sajandi esimest poolt iseloomustavad märksõnad olnud pigem positiivse märgiga sõnad ning neid on innukalt vastu võetud ja rakendatud. Alles viimase kümne aasta jooksul (pärast 2015. aasta rändekriisi) on hakatud märkama ja esile tooma miinuseid ja negatiivset mõju, mida globaliseerumine Eestile on avaldanud. Selget toetusstrateegiat välja töötamata võib kultuurilise ühtlustumise ja globaliseerumise halvav mõju rahvuskultuurile olla järsk – nagu nn Seneca efekt.¹⁹

KOKKUVÕTTEKS. Kuivõrd ühe väikeriigi võimuses ei ole ülemaailmseid protsesse mõjutada, peaks riiklik kultuuripoliitika keskenduma ennekõike sellele, kuidas globaliseerunud maailmas hoida eriliselt eesti kultuuri ja kultuurimälu. Nagu eelmise alaosa ülevaatest nähtus, sellist kultuuripoliitikat ei ole välja töötatud. Pikka aega aeglaselt toimunud negatiivsed muutused võivad kaasa tuua äkilise languse, mida võib olla võimatu tagasi pöörata.

Kultuuriõpe eesti hariduses

Märkimisväärne globaliseerumise kaasnähe on noorte põlvkondade võõrdumine eesti kultuurist.

Kultuur saavutab selged piirid ja teatava ühtlustusastme alles enesekirjeldustes, mille kaudu sõnastatakse ka kultuuriline identiteet. Seega on keskne küsimus, kuidas identifitseerivad ennast praegused uued põlvkonnad, kelle enesekirjeldus on väliste näitajate poolest teistsugune kui varasematel põlvkondadel. Tekstipõhise kultuuri asendumine audiovisuaalsusega, tavarealaasuse asendumine virtuaalreaalsusega ning sellest tulenevate keele- jm piiride hajumine on kaasa toonud olukorra, kus võib rääkida kultuurikatkestuse ohust või kultuurikatkestusest kui juba käimasolevast protsessist.

Füüsiliste ja vaimsete probleemide kõrval on digiühiskond põhjustanud võõrandumise ühiskonnast ja kultuurist laiemalt. Ekraanide taga elavad inimesed on füüsiliselt küll kohal, kuid vaimselt on nende tähelepanu ning huvid mujal. EU Kids Online'i 2025. aasta uuringu²⁰ kohaselt kasutavad või on tehisaru kasutanud 15–16-aastaste seas 83 protsenti noortest ning väga aktiivsed on ka

19 Seneca efekt, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Seneca_effect_2.png

20 EU Kids Online Eesti, <https://eukoeesti.ut.ee/>

9–11-aastased lapsed. Kasvav trend on kasutada juturoboteid, kellega suheldakse sõbra, usaldusisiku või isegi romantilise partnerina.²¹

See tähendab, et perekonna ja kooli asemel võib esmase info allikas olla üha nooremate laste jaoks tehisintellekt ja juturobotid. Juturobotite ning interneti otsingumootorite kasutamine mõjutavad otseselt kasvavate laste arenevat aju ja närvivõrgustikku.

Ühes hiljuti tehtud uuringus²² mõõdeti 54 täiskasvanu ajutööd nelja kuu vältel, jagades osalejad kolme gruppi: ChatGPT kasutajad, Google'i otsingu kasutajad ning ainult ajutöö tegijad. EEG skännidega monitooriti nende aju aktiivsust 32 piirkonnas sel ajal, kui nad kirjutasid esseed. Tulemused? ChatGPT kasutajate neuroloogiline ja lingvistiline võimekus oli selgelt kõige madalam. Skännid osutasid nõrgemale närvivõrgustike ühendustele ning vähesele sidususele erinevate ajupiirkondade vahel, eriti nendes osades, mis on vastutavad enesekontrolli, tähelepanu, mälu ja loovuse eest.

Sellised olid tulemused täiskasvanutel. Laste puhul on mõju vähemalt sama tugev, kui mitte tugevam. Kui me soovime peale kasvavat tarka rahvast, siis on ääretult oluline, et lapsed ja noored ei elaks nutisõltuvuses ning ei ammutaks oma teadmisi ja infot peamiselt juturobotitelt, sest see toob uuringuid usaldades kaasa vaimse mandumise.

Juturobotite ja nutiseadmete süvenev kasutamine võõrandab ka teadmistest eesti kultuuri kohta, sest viibitakse globaalses inforuumis.

Seetõttu on eestlastest lastele kultuurihariduse andmisel perekonna kõrval suur roll just haridussüsteemil. Eesti koolide õppekavades aga puudub kultuuriloo kursus. Mõned koolid on kultuuriloo kursuse ise loonud ning pakuvad seda õpilastele valikaine või kohustusliku valikainena. Kuid süsteemset õpet, mis annaks ülevaate eesti kultuuri ajaloost, suurkujudest, saavutustest, traditsioonidest jne, eesti õppekavades ei ole.

Kultuuriloo kursuse vajalikkusest on räägitud aastaid, kuid ühtegi sammu selle sisseviimiseks ei ole astutud. Nagu märgib Eesti inimarengu aruanne 2026 „Haridus ühiskonna peeglis“ (küll mitte konkreetselt kultuuriloo kursusega seoses, vaid laiemalt haridust puudutavalt): „Probleem ei ole enam teadmise puuduses, vaid selles, et olemasolev teadmine ei jõua otsusteni. Vastutus hajub eri osapoolte vahel ja on liiga sageli allutatud päevapoliitikale, mistõttu uurin- gust saab lahenduse asendus, mitte lahenduse algus.“

See tähendab, et uuringutes, raportites ja sõnavõttudes esile toodud probleemid ja info ei mõjuta haridus- ja kultuuripoliitikat või ei tee seda piisavalt.

21 Novaator: Eesti noored näevad tehisarus üha enam sõpra. – ERR, 10.02.2026, <https://novaator.err.ee/1609936523/eesti-noored-naevad-tehisarus-uha-enam-sopra>

22 Andrew R. Chow, ChatGPT May Be Eroding Critical Thinking Skills, According to a New MIT Study. – Time, 23.06.2025, <https://time.com/7295195/ai-chatgpt-google-learning-school/>

Kultuurihariduse eest on seisnud siiani valdavalt erinevad aineõpetajad, kes on õpilastega käinud muuseumides, loodusmajades, teatrites, kontsertidel jne. See praktika sai tuntava tagasilöögi sügisel 2025, kui ühe lapsevanema kaebuse peale keelas haridus- ja teadusministeerium vanematelt raha küsimise õppekäikudeks väljaspool koolimaja. Vaatamata protestidele nii lapsevanemate, õpetajate kui ka kultuuriasutuste poolt ei ole ministeerium olukorrale asunud lahendust otsima.

See tähendab, et ajal, mil lapsed ja noored vajaksid süvendatud eesti kultuuri õpet, et oma kultuuriga suhestuda ning sellega koos kasvada, ei ole neil võimalik saada koolitundides vastavat õpet ning ka nn õuesõppe raames on see praeguse seisuga raskendatud. Ometi on mitmed uuringud tõestanud, et varane kokkupuude kultuuriga – näiteks muuseumikülastuste kaudu – toob kaasa suurema kultuuris osalemise täiskasvanuna.²³

KOKKUVÕTTEKS. Välja on töötamata süsteemne strateegia, kuidas tagada eesti noorte kasvamine eesti kultuuriruumis sisuliselt (teadmised, suhestumine, kaasalöömine) süveneaval TI ajastul. Puudu on eesti kultuuri ajalugu süsteemselt õpetav kultuuriloo kursus. HTM ei toeta noorte kultuuriharidust ning lõimimist eesti kultuuriga, kärpides õpilaste võimalusi kultuurikogemust/-haridust saada.

Kultuuriinstitutsioonid, loomevabadus ja ideoloogiline pluralism

Eesti kultuuriga seotud asutused jagunevad üldjuhul kolmeks: riigi poolt rahastatavad, sihtasutused (tavaliselt riik ühe omanikuna) ning omavalitsuse asutused. Sellest sõltub asutuste rahastamisskeem. Kõige haavatavamad on selles vaates omavalitsuste alla kuuluvad asutused, nt raamatukogud või muuseumid, sest väiksema rahvaarvuga ja seega väiksema eelarvega omavalitsustel ei ole kultuuriasutuste ülalpidamiseks sageli kas piisavalt vahendeid või poliitilist tahet. Omafinantseeringu teenimise kohustus on üldjuhul kõikidel kultuuriasutuse tüüpidel, kuid see katab (üldjuhul) maksimaalselt ära 15–30% eelarvest. Niisiis on kultuuriasutused sõltuvad avalikust rahast ning poliitikast. Riigi/omavalitsuse poliitilised suunad muutuvad sageli iga valimistsükliga, mis võib rõhuasetusi omaniku (riik, omavalitsus, nõukogu) ootustele muuta. See tähendab, et kultuuriasutused on suuremal või vähemal määral sõltuvad sellest, milline on läbisaamine omanikuga. Sõltuvus rahastamisest on tasalülitanud kultuuripoliitilised vaidlused ja arutlused, sest

23 Charles M. Gray, 1998. Hope for the Future? Early Exposure to the Arts and Adult Visits to Art Museums; Journal of Cultural Economics, Vol. 22, No. 2/3, Special Issue on the Economics of Museums, pp. 87–98

see võib kaasa tuua ohu töökohale või rahastusele. Suurem osa kultuuri-asutusi püüab hästi läbi saada nii ministeeriumi kui ka omavalitsuse kultuuri-esindajatega, igaüks püüab vaikselt ajada oma asja. Suurem arutelu oli viimati teatrite rahastamise teemal, seoses Theatrumi riiklikust rahastusest ilmajäämisega.

Siiski on loodud ka valdkondi ühendavaid organisatsioone, näiteks Eesti Teatriliit, Eesti Muuseumide Liit, mitteametlik valdkondade ülene KNOPKA jt, mis tegelevad laiemalt oma valdkonna huvide eest seismisega. Pikette või rahutusi sellised organisatsioonid oma huvide saavutamise eesmärgiks ei ole korraldanud.

Kuigi kultuuri-asutused on oma tegevuses üldiselt vabad ning kedagi poliitiliselt otseselt ei survestata, kehtib kultuurimaastikul sageli nn kõlakoja efekt, mis suunab tegelema peavoolu poliitikale sobilike teemadega. Mõjutus avaldub näiteks ka erinevates taotlusvoorudes, kus koondhinde tulemus sõltub sellest, kuidas vastab taotleja „kohustuslikele“ teemadele, nt rohepööre (keskkonnasäästlikkus) või ligipääsetavus. Nii võib tekkida aeg-ajalt sarnane olukord nõukogude ajale, mil põhitegevus tuli legitimeerida teatud kohustuslike Marxi/Lenini tsitaatidega.

Sagedase arvamuse kohaselt on kultuuriinimesed pigem vasakpoolsete vaadetega. Sellekohast uurimuslikku kinnitust Eesti kohta ei ole leida, pigem tuleb mõnda, et tegemist on pluralistliku grupiga, kus poliitilised seisukohad on väga erinevad.

Sellel põhjal on avalikus ruumis sõna võtvad ning tegutsevad kultuuri-tegelased sageli kinnitanud oma vasakpoolseid sümpaatiid. Vasakpoolsete hoiakutega paistavad silma näiteks kultuuriajakirjad Vikerraar, Mürileht, ka ajaleht Sirp. Kuna vasakpoolsus seostub pigem globaliseerumist positiivselt tajuva maailmavaatega, on kultuurimaastikul sageli vastasseis või irooniline suhtumine rahvuskultuuri puudutavasse. See omakorda vormib päris palju kultuuripoliitikat institutsioonide kaudu, olgu selleks toetusi või preemiat määravate komisjonide koosseisud, asutuste juhid või nn kõlakoda, mis esindab kindlaskujunenud liberaalseid või vasakpoolseid seisukohti. Ametkonna tasandil avaldub kõlakoda sageli nn Brüsseli efektis, nii nagu selle sõnastas Juhan Parts: „Brüsseli efekt tähendab suhtumist, et euroliidust tuleb ainult tarku ja läbimõeldud asju, mis on meile kasulikud – teeme aga ära.“²⁴

Üldiselt on loomeinimesed oma loomingus vabad, kuid mõjutamine võib tekkida just institutsionaalsete toetuste või auhindade jagamise kaudu („vale“ maailmavaatega inimese looming ei saa toetusi ega tunnustusi). See võib põhjustada enesetsensuuri ning soovimatust avalikult oma seisukohtadega esineda. Seega valitseb pealtnäha arvamuste paljus, kuid konservatiivsete

24 Juhan Parts. Eesti peab leidma tee ideoloogilistest dogmadest välja. – ERR, 8.03.2026, <https://www.err.ee/1609961384/juhan-parts-eesti-peab-leidma-tee-ideoloogilistest-dogmadest-valja#header>

ja rahvuslike seisukohtadega esinejat võib tabada teatud mõjukate gruppide halvakspanu. Kuna võimupositsioon on pigem progressiivsel ja vasakpoolsel tiival, mõjutab see ka üldist kultuurivälja kas toetuste, auhindade või lihtsalt hinnangute andmise kaudu maailmavaatelistest alustest lähtudes.

Olukord on muutunud veidi paremaks, veel viis-seitse aastat tagasi oli pinge progressiivsuse/vasakpoolsuse–konservatiivsuse/rahvusluse teljel teravam. Kuid ka praegu ei ole see kadunud. Täheldada võib mõningate teemade liikumist äärmuslikkuse suunas (nt meeste-naiste vastandus).

Selle üks põhjusi on Eestisse jõudnud nn kultuurisõdade teemad ja woke-liikumine. 2016. aastal meie meedias esmakordselt jutuks olnud ning 2020. aastal hoogsamalt kasutamist leidnud woke-termin on enim kasutamist leidnud seoses tühistamiskultuuriga.²⁵

Kuid kultuurisõdade teemasid, mis laiemalt ühiskonda ning kitsamalt ka kultuurimaastikku mõjutavad, on palju:

- Ajaloo ja mälu seonduv ning vajadus seda ümber teha (monumentide hävitamine, koloniseerimisega seonduv)
- Sõnavaraga seonduv
- Raamatute tsenseerimine
- LQBT+ teemade domineerimine
- Sugudevaheline vastasseis
- Kehaga seonduv
- Sotsiaalne õiglus (keskkonnaõiglus; rassiline või sooline võrdõiglikkus; etniliste, usuliste või seksuaalvähemuste, sotsiaalmajanduslikult haavatavate gruppide, puute või harvaesinevate haigustega inimeste õigused, „valgete privileegid“ jm)

Vastasseisud nende ja siin märkimata jäänud teemade ümber on põhjustanud kultuurimaastiku märkimisväärset lõhestumist, sest kõik esile toodud märksõnad/teemad on mõjutanud kirjandust, kunsti, filmi, teatrit, isegi arvutimänge. Progressiivsete ja woke-teemade suhtes positiivselt häälestatud inimeste kaudu mõjutavad need ka riiklikku poliitikat.²⁶

Suur osa nendest teemadest on meile sisse toodud, s.t ei ole ajalooliselt kujunenud meie ühiskonna probleemid (kolonialism, valgete privileegid jm). Sageli on kultuurisõdade keskseid agendasid edendavad ja avalikkuses

25 Mirjam-Meerit Mets. Woke-diskursus Eesti ajakirjanduses, BA, Tartu Ülikool, 2024, <https://dSPACE.ut.ee/items/3b1a1595-2223-42c7-b48c-09d1ae18883f>

26 Riik soovib hariduses siduda LGBTIQ-teemad erinevate õppeainetega. – Postimees, 11.08, 2025, <https://haridus.postimees.ee/8302788/riik-soovib-hariduses-siduda-lgbtiq-teemad-erinevate-oppeainetega>

käiavad mittetulundusühingud rahastatud rahvusvaheliste programmide poolt²⁷, eesmärgiga muuta kehtivat ja rahvuslikult põhjendatud väärtusruumi. Sisuliselt on tegemist välise sekkumisega.

Samas on osade uuringute²⁸ hinnangul woke-liikumine oma jõu kaotanud ning avalik arvamus sellest pigem eemaldumas.

Eestis on kultuurisõdade keskmesse tõusnud kõige rohkem mehe-naise vastandus (naiskirjanduse esiletõus on üks keskseid teemasid mehe vägivaldsus), naise kehaga seonduv (emaduse ja lastega seonduv) ning tühistamiskultuur, mis on tabanud ka mitmeid kultuuritegelasi ning mis suhtub kultuuripärandisse nihilistlikult. Samuti on Eestis tegeldud ajalooliste teoste ümberhindamisega kolonialiseerimise vaatepunktist (KUMU näitus „Erinevuste esteetika“) või keelekasutuse aspektist (nt Agatha Christie raamatu „Kümme väikest neegrit“ muutmine pealkirjaks „Ja ei jäänud teda ka...“). Kursioosseks näiteks võib tuua ühe kaebuse, mis tuli kirjandusajakirjale seoses ühe luuletaja poeetilise mõtteenendusega „ka ei võib tähendada varjatult ja“; kaebus süüdistas ajakirja nõusolekuseadusele viidates seksuaalse vägivalda mahitamises.

Kultuurisõdade mõju kultuurimaastikule on tuntav, seda nii otseste kunstiteoste kujul (Eestis nt Sveta Grigorjeva/Mihkel Seederi „Woke ja vihane“) kui ka laiemate hoiakute ja meelsuse kujul (nt J. K. Rowlingu tühistamiskampaaniad naiste õiguste seismise eest, süüdistusega, et sellega eitab ta transsoolisi²⁹).

Ühiskondlikku lõhestatust ülal loetletud temadel ilmestavad skandaalid ja vastasseisud, mis järgnesid sellistele sündmustele nagu näiteks 2024/2025 aastavahetusel ERR-i eetris olnud identiteedikabaree „DRAG SHOW vol 4“, ERM-i hooaja avamise programm või Rein Veidemanni ERR-i nõukogu juhilt maha valimine maailmavaatelistel põhjustel.

Ühiskonnas on laiemalt jäänud arutamata, kas lasta arengutel toimuda rahu-likus, (kultuuri)evolutsioonilises tempos või teostada muutusi kiirelt, vajaduse korral ka vägivaldselt ehk (kultuuri)revolutsiooniliselt. Selles vastastikususes pinges väljendub suur osa praegu Euroopas maad võtnud ühiskondade polariseerumisest.

27 The EU's Propaganda Machine: How the EU funds NGOs to promote itself, 12.02.2025, <https://brussels.mcc.hu/publication/the-eu-propaganda-machine-how-the-eu-funds-ngos-to-promote-itself>

28 America is becoming less “woke“. – The Economist, 19.09.2024, <https://www.economist.com/briefing/2024/09/19/america-is-becoming-less-woke>

29 JK Rowlingut süüdistatakse taas transfoobias. – ERR, 15.09.2020, <https://www.err.ee/1135287/jk-rowlingut-suudistatakse-taas-transfoobias>

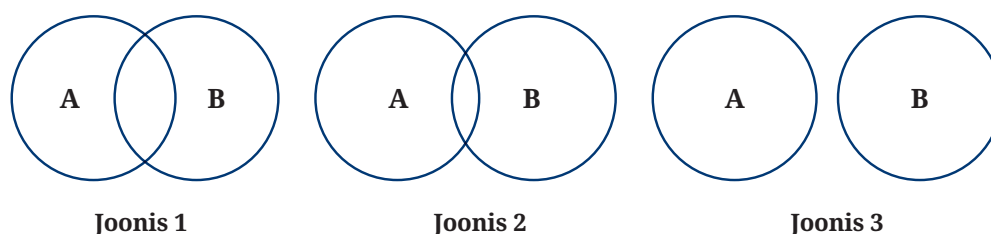
KOKKUVÕTTEKS. Eesti kultuurimaastik on mõjutatud nii woke-liikumisest kui ka poliitilisest peavoolust, seda ennekõike aga nn kõlakoja-efekti kaudu, mitte otsese poliitilise surve/ettekirjutuste või tsensuuri kaudu. Hoiakuid ja meelsust kujundavad pigem kultuuriinimesed ise, kellest kultuuriavalikkuses sõna võtjad on sageli vasakpoolsete eelistustega, nagu ka mitmed mõjukad riiklikult rahastatud kultuuriväljaanded. Sellega luuakse foon, mis n-ö defineerib „õiged hoiakud“, millele eriti noored kultuuriväljale pürgijad püüavad sageli vastata.

Eesti kultuuri roll rahvuse ja riigi püsimisel

Kultuuri üheks tähtsamaks funktsiooniks on see, et just kultuuri kaudu saab subjekt teadlikuks endast ja end ümbritsevast maailmast. Globaliseerunud ja digitaliseerunud maailmas on lapse kultuurilise enesest teadlikuks saamise asendamas tehisintellektilt saadav info.

See tähendab, et katkeb põlvkonnalt põlvkonnale edasi antavate teadmiste, pärimuste, kommete, mõttemustrite jm kultuuri iseloomustav järjepidevus.

Olen varasemalt³⁰ praeguse olukorra kirjeldamiseks kasutanud illustreerivat tabelit

A esindab skeemis eelmist, B pealekasvatavat põlvkonda. Joonisel 1 võib näha normaalset olukorda – A ja B põlvkondadel on olemas nii erinev elu/kultuurikogemus kui ka selgelt tuntav ühisosa, mis tagab kultuurilise järjepidevuse. Joonisel 2 on ühisosa pind märkimisväärselt kahanenud. Joonisel 3 ühisosa puudub, mis tähendab, et toimunud on kultuurikatkestus.

Juri Lotman³¹ on joonistel kujutatud ringe tähistanud kui rääkija ja kuulaja ning leidnud, et kui rääkija ja kuulaja keeleruumid lõikuvad, on kattuv ühisosa suhtlemisele loomulik lähteala. Ta leiab ka, et suhtlemine on võimatu, kui A ja B üldse ei kattu, ning nende täielik kattumine muudab suhtlemise sisutuks.

Teisendades rääkija põlvkonnaks A (mälu edasiandja) ning kuulaja põlvkonnaks B (mälu kuulajaks, vastuvõtjaks) on lihtne näha vajadust lõikuvaks ühisosaks, mis kokku moodustab kultuurisisese suhtluse, n-ö laineefekti. Nii nagu laine põhitunnuseks on energia edasikandmine, on kultuurisisese suhtluse üks põhitunnuseid mälu edasikandmine. Kui helilaine ei kannaks edasi helienergiat või valguslaine valgusenergiat, siis me ei kuuleks heli ega näeks valgust.

30 Maarja Vaino. Identiteediloomed ja kultuurikatkestus. – Mõõt või meelevald. Eesti Rooma Klubi toimetised I, 2018, lk 105–114.

31 Juri Lotman. Kultuur ja plahvatus. Tlk Piret Lotman. Tallinn: Varrak, 2001, lk 14–15.

Kui põlvkondade järjepidevus ei kanna edasi kultuurimälu (kultuurienergiat), siis ei liigu ka see kultuur enam edasi.

Üks oluline mõõdik eesti kultuuri seisukohalt on keelekasutus. Kui 67% noortest eelistab lugeda inglise keeles, on see vaieldamatu ohumärk. Keelevahetus võib olla üks nendest Seneca efektidest, mille tagajärjed on eesti kultuurile pöördumatud. Üldjuhul peetakse ohustatuks keelt, mida suulises suhtluses kasutavad erinevad põlvkonnad, kuid mis on kahaneva kõnelejaskonnaga. Sellele järgneb keelevahetus, kus täiskasvanud omavahel keelt kasutavad, kuid järgmine põlvkond enam mitte. Targa poliitikaga saaks kindlasti tagada, et keelevahetuse ohtu Eestis ei tekiks. Kuid ohumärgid on olemas ning neid tuleks teadvustada.

Kui palju arvestatakse kultuuri rolliga Eesti riigi peamistes arengustrateegiates?

Eesti säästva arengu strateegia „Säästev Eesti 21“	Eesti 2035 (ÜRO üleilmsete säästva arengu eesmärkide elluviimine Eestis)
<p>Kultuuriruumi jätkusuutlikkuse hindamise aluseks on järgmised kolm kriteeriumi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Eesti kultuuriruumi ulatus: Eesti kultuuri jätkusuutlikkuse seisukohalt on esmatähtis Eesti kultuuri tunnus ja laialdane kättesaadavus Eestis, ning selle kõrval suurenev Eesti kultuuri tõlgitavus ja levik väljaspool Eestit. 2. Eesti kultuuri funktsionaalsus: kuivõrd eesti keel, eesti kultuurivaramu ja eestilikud traditsioonid, käitumis- ja suhtlemismudelid on juurdunud, vajalikud ja kasutusel igapäevaelus ning ühiskonna erinevate institutsioonide toimimises. 3. Eesti kultuuri ajaline pidevus ja plastilisus: kultuurimälu (traditsiooni) kestvus ja kõlblikkus seotuna uute avastuste, uute valdkondade, uue tehnilise keskkonna, uute kultuurinähtuste, uute suhete ja suhtlusviisidega. Eriti eesti keele ja kultuuri tõlkimisvõimelisus (ka tehnilises mõistes) ja tõlgitavus globaliseerivas multikultuurilises keskkonnas. 	<p>Aluspõhimõte: Sihtideni jõudmise aluseks on vabadusele, õiglusele ja õigusele rajatud demokraatlik ja turvaline riik, kus austatakse õigus- ja sotsiaaliigi põhimõtteid ning kus säilib ja areneb eesti rahvus, keel ja kultuur. Selle tagab loov, vastutustundlik ning avatust ja kogukondi väärtustav ühiskond, mis hoiab ja edendab Eesti identiteeti ning tagab mitmekesise, ligipäätava ja ajaga kaasas käiva elujõulise kultuuriruumi.</p> <p>ÜRO tegevuskava 2030 kordab kultuuri osas „Säästev Eesti 21“ kolme kriteeriumi.</p>

Nagu Eesti 2035 strateegiast ilmneb, kultuur viie strateegilise eesmärgi hulka ei kuulu. Märgitakse, et eesmärgiks on riik, kus säilib ja areneb eesti rahvus, keel ja kultuur, kuid juba järgmises lauses see osaliselt tühistatakse, sest märgitakse: „Selle tagab loov, vastutustundlik ning avatust ja kogukondi väärtustav ühiskond, mis hoiab ja edendab Eesti identiteeti ning tagab mitmekesise, ligipäätava ja ajaga kaasas käiva elujõulise kultuuriruumi.“ Väikese algustähega eesti rahvusest, keelest ja kultuurist saab järgnevas lauses suure algustähega Eesti identiteet. Ka „Säästev Eesti 21“ dokumendis kirjutatakse eesti kultuurist suure algustähega. Vahe on põhimõtteline: suurt algustähte kasutatakse juhul,

kui Eesti märgib riiki, kohta. Suure algustähega Eesti on nii eestlaste kui ka teiste rahvuste Eesti. Kui jutt käib eestlaste kultuurist ja kirjandusest, siis kasutatakse väikest algustähte. Seega, kui strateegia aluspõhimõtte on väärtustada, hoida ja edendada Eesti identiteeti, siis on eesmärk hoida ja edendada kõikide erinevate Eestis elavate rahvuste identiteete, mis on vastuolus rahvusriigi põhimõtte ning eesmärgiga tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine. Juhul, kui Eesti eesmärgiks saab olema multikultuurne, kodanikupõhine riik, siis ei ole samal ajal eesti kultuuri, keelt ja ajaloolist komberuumi võimalik hoida ja arendada. Need kaks suunda koos ei saa eksisteerida, multikultuurne kodanikupõhine riik on midagi põhimõtteliselt erinevat eestlasi kui põlisrahvust esikohale seadvast rahvusriigist. Kahtlemata on igas riigis oma teistest rahvustest inimeste kogukonnad ning nende kultuuriline autonoomsus peab säilima. Eesti riik tervikuna ei saa aga seada eesmärgiks kõikide nende kultuuride ja rahvuslike identiteetide arendamist, koheldes eesti kultuuri kui lihtsalt üht paljudest mitmekesisest kultuuri nähtustest. Eesti 2035 strateegia seda eesmärgiga tagada Eesti identiteet näib lubavat. Võimalik, et strateegia kirjutaja ei tea suure ja väikese algustähe erinevuse tähendust ja tegemist on eksitusega. Sellisel juhul tuleb nentida, et strateegiat on kirjutanud puuduliku haridusega inimesed, kellel ei tohiks olla võimu sellisel tasemel dokumente luua. Et tegemist on siiski pigem läbiva ja teadliku valikuga, kinnitab „Sidusa Eesti arengukava 2030“, mis sätestab: „Mitmekesisuses Eestis jagavad kõik inimesed demokraatlikke väärtusi ja kannavad ühist Eesti identiteeti.“³²

Sealsamas on lahti seletatud ka kultuurilise mitmekesisuse eesmärk: „Mitmekesisus – arengukavas on eelkõige mõeldud kultuurilist mitmekesisust. Austame inimeste erinevusi (keele- ja kultuuritaust, sh religioon, uskumused, kombed, aga ka teisi igapäevase elu puudutavaid valikuid) ja arvestame nendega poliitika kujundamisel. Sealjuures peame silmas, et olenemata mitmekesisusest jagaksid inimesed sarnaseid olulisi väärtusi ja Eesti identiteeti, nagu eespool kirjeldatud.“ (lk 6)

Niisiis on Eesti riigil hetkel kaks vastukäivat eesmärki, sealjuures Eesti identiteeti prioriteetselt arendav eesmärk ei ole kooskõlas meie põhiseaduse preambuliga. Samalaadset muutust, rahvuslikult identiteedilt riigiidentiteedile (nn nõukogude inimese identiteet) loodeti saavutada ka Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal.

Eesti riigi mõte on eesti keele- ja kultuuriruumi hoidmine. Kui meie kultuur hajub, muutub kiiresti nõrgemaks ka eestlaste rahvuslik identiteet ning sulandub massiivsemate kultuuride katlasse. Kui ei ole eesti keelt ja kultuuri ning selle kandjaid eestlasi, ei ole mõtet ka Eesti riigil. Eesti põhiseaduses on olemas vähemusrahvuste autonoomia paragrahv (§ 50), mis sätestab: „Vähemusrahvustel on õigus luua rahvuskultuuri huvides omavalitsus-asutusi vähemusrahvuste kultuurautonoomia seaduses sätestatud tingimustel

32 Sidusa eesti arengukava 2030, https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2021-11/SIDUSA%20EESTI%20ARENGUKAVA_1611.pdf

ja korras.“ Vähemusrahvustele õiguste tagamine tähendab ühtlasi üheselt, et riigis on olemas ka põlisrahvus, kellele see riik on ennekõike rajatud. Vähemusrahvuste ja põlisrahvuse ühtlustamine on põhiseaduse vaimuga vastuolus ning riiklik poliitika ei tohiks seda olla.

KOKKUVÕTTEKS. Et saaks rääkida elujõulisest kultuuriruumist ning panna paika tegevusstrateegiad, kuidas globaliseerivas ning TI poolt aina manipuleeritavas maailmas tõeliselt hoida ning edendada eesti keele ja kultuuri jätkusuutlikkust, tuleks loobuda multikultuursuse agendast meie riiklikes dokumentides ja viia strateegilised eesmärgid ka oma mõttelt kooskõlla rahvusriigi põhimõtetega, kuna see on ainus viis, kuidas saavutada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine.

Ühiskondlik sidusus ja turvatunne

Eesti identiteedi alustala on eesti keel, mille püsimisest sõltub kogu kultuuri ja rahvuse käekäik. Identiteeti ja ühtsust on läbi aja hoidnud ka eesti teater, mis on asendanud nõukogude ajal ka kirikus käimist ja loonud rahva vahel ühendava kultuurilise osaduse. Kindlasti on eestlasi ühendavaks nähtuseks laulupidu ja kaasaelamine meie sportlastele. Üheks eesti identiteedi tugevaks osaks on looduslähedus ja -armastus. Raamatuaasta puhul korraldatud lugemisuuringu kohaselt on eestlastele jätkuvalt oluline ka ühise tekstiruumi jagamine, s.t samade raamatute lugemine.

Seega on kultuuril erinevaid tasandeid, mille kaudu see rahvast ühendab, luues nii ühiskondlikku sidusust.

Uuringud on kinnitanud, et kultuuris osalemine parandab inimese tervist ja heaolu. Kultuurist osa saamine ning selles orienteerumine loob kultuurilist kuuluvustunnet, mis on iga inimese heaolu seisukohalt ääretult oluline. Elujõuline kultuur ühendab inimesi, integreerib sisserändajaid, tõmbab kaasa võõrandunud noori. Kultuuriline turvatunne saab korvata seda, kui poliitilist turvatunnet napib.

Inimarengu aruanne 2023 toob kultuuri välja kui ühe olulise vaimse tervise ja ühiskondliku sidususe tagaja: „Rohkem tähelepanu on vaja pöörata inimelu kultuurilise ja vaimse poole tähendusrikkusele, et kogukond ja inimesed hoiaksid kokku – jagatud väärtustele ja traditsioonidele, looduse ja ühiskonna ökosüsteemide seotusele.“³³

33 Eesti inimarengu aruanne 2023: vaimne tervis ja heaolu, <https://kogu.ee/eesti-inimarengu-aruanne-2023-info/>

Samas on kultuuril ka n-ö nähtamatuid tasandeid, mis ei kehasu konkreetset mõne kaunite kunstide saavutusena. Kultuuri vältimatu osa on selle kultuuri loonud rahva ajalooline pärand ning vaimne printsiip. Ernest Renani (1823–1892) klassikalist teksti „Mis on rahvus?“ tsiteerides: „Rahvus nagu indiviidki on tulemus, milleni on toonud pikk minevik täis jõupingutusi, ohvreid ja pühendumisi. [...] Rahvus eeldab minevikku; ometi koondub ta just olevikus ühte tajutavasse fakti: selleks on nõusolek, selgelt avalduv soov jätkata kooselu. Rahvuse eksistents kujutab endast igapäevast rahvahääletust.“³⁴

Rahvuse võib asendada ka sõnaga „rahvuskultuur“ ning tulemus on sama. Riik ja rahvus saavad püsida, kui on vaikiv ühiskondlik kokkulepe teatud kultuurimärkide hoidmises. Need kultuurimärgid on ühtlasi nagu ankrud, mis hoiavad eesti kultuuri ja identiteeti lahustumise eest globaalsetes hoovustes. Okupatsiooniaegadel toitsid eestlaste turvatunnet läbi sajandite säilinud pereväärtused, salaja alles hoitud Eesti lipp ja keldrisse peidetud raamatud.

Eesti kultuur on olnud elujõuline, kuid praegu on kultuuriline ühtsustunne nõrgenenud, peale kasvavad põlvkonnad ei tunneta nii tugevat sidet meie loodus- ja keelekeskkonnaga, samuti ei ole sageli teadlikult meie olulistest kultuurimärkidest; lõimumata on jäänud märkimisväärne hulk siia Nõukogude okupatsiooni ajal sisserännanud inimestest, kellel on jätkuvalt meie ühiskonnas osalemisega probleeme, seda nii keeleliselt kui ka väärtustepõhiselt.

KOKKUVÕTTEKS. Kui soovime tagada ühiskondliku sidususe ja kultuurilise järjepidevuse, peab eesti kultuur olema piisavalt jõuline ja elujõuline, et hõlmata endasse ka võõrmõjud ning sünteesida need meie kultuuri osaks. Nõrga kultuuritunnetusega rahvas võtab pigem omaks teise kultuuri, keele ja mõttemaailma. Eestis tuleb leida viisid, kuidas tugevdada rahvuskultuuri kui ühise hüve ning kultuurilise kuuluvustunde ja turvatunde allika positsiooni ühiskonnas ja riiklikus poliitikas.

Demograafia ja kultuur

Eesti kultuuriruumi ja kultuurilist järjepidevust mõjutavad peamiselt kolm demograafilist näitajat:

1. Laste sünd
2. Ühiskonna vananemine
3. Sisserändajate arv

34 A. Betricau „Eesti identiteet ja iseseisvus“, Avita 2001, lk 13-14.

1. Sündide arv on Eestis olnud pidevas kahanemises, viimasel aastal püstitas see negatiivse rekordi – kunagi varem ei ole Eestis sündinud ühes aastas nii vähe lapsi.³⁵ Negatiivse iibe puhul on vääramatu rahvaarvu kahanemine, millega kaasneb rahvuse kui kultuurikeha kahanemine. Statistikaameti 2019. aastal koostatud rahvastikuprognooosi põhistsenaariumi järgi elab aastal 2080 Eestis 1,18 miljonit inimest, mis tähendab rahvaarvu vähenemist u 145 000 inimese võrra. Samasuguste suundumuste jätkumisel on Eesti riigi, eesti rahvuse, keele ja kultuuri kestmine läbi aegade ohus.

2. Vananev ühiskond on ennekõike majanduslik probleem (koormus pensionisüsteemile); kultuuriliselt tähendab see pigem rahvastiku osa, kes on mälu-kandjad ning kultuuriliselt pigem aktiivsed (vähemalt 50% pensionäridest osaleb kultuurielus).³⁶

Samas tähendab vananev ühiskond, et peale tulevaid kultuuriloojaid jääb järk-järgult vähemaks, mis toob kaasa ka kultuuri kandepinna kahanemise. Iga kultuur vajab põlvkondlikku „värsket verd“, et püsida kõrgkultuurilise ning elujõulisena. Vananemisega kaasnevad suuremad negatiivsed arengud maakohtades ja alevites, kuhu noori peresid juurde ei koli ja mis vaikselt hääbuvad kogu oma kogukondliku ning kohaliku ajalooa.

3. Ränne mõjutab meie kultuuriruumi märkimisväärselt. Sisserännet nähakse vahel rahva kestlikkuse tagamise ja vananemise vastase meetmena, kuid Eesti kogemuse põhjal on ränne pikaajaliselt rahvastiku vananemist süvendav. Kuna ka sisserändajad jäävad vanemaks, aga nende sündimus on Eesti puhul olnud põlisrahvastiku omast väiksem, süvendab see pikas perspektiivis negatiivset loomulikku iivet ja rahvastiku kahanemist.³⁷ Samal ajal toob rände kasv tugeva teiste kultuuride surve eesti kultuurile, põhjustades nii keelelisi kui ka väärtuskonflikte.

Lisaks kolmele mainitud demograafilisele arengule mõjutab demograafiat ja meie kultuuriruumi väärtussüsteemide nihe, mis seab esiplaanile individuaalset heaolu. Soome filosoof Jari Ernrooth on selle sõnastanud järgmiselt: „Inimsuse eetilised väärtused asendati pärast Teist maailmasõda püüdlusega saavutada heaolu, õnn ja mugavus. Majandus hakkas keerlema massitarbimise ümber, mida toetasid heaoluriikide sotsiaalsüsteemid. Sõjas haavata saanud isade lapsed viisid 60. aastate lõpus läbi kultuurirevolutsiooni [---]. Tarbimist kihutas takka taltsutamatu hedonism. Hakkas tiksuma enesedistsipliini, tervist, peresuhteid ja väärikust hävitava elustiili ajapomm. [---] Kui loen

35 Statistikaamet, <https://stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/rahvastik/sunnid>
Kultuuris osalemise uuring näitab kultuurielus osalemise taastumist koroonaaajast, <https://kul.ee/uudised/kultuuris-osalemise-uuring-naitab-kultuurielus-osalemise-taastumist-koroonaaajast>

36 Vt ka Lisa 2, Lugesuuringu tabel kultuuris osalemise tähtsuse kohta vanuse järgi.

37 Rahvastiku ja sidusa ühiskonna arengukava koostamise ettepanek, <https://share.google/6jZ1gn6zTA0edQkhR>

statistikat 1960. aastast 2010. aastani, märkan, et on kasvanud ja kohati isegi mitmekordistunud alkoholitarbimine, kuritegevus, ülekaalusisus, elulaadihaigused ja liikumisvaegus, paarisuhete katkemine, lastekaitse poole pöördumised, laste eraldamine perekonnast, vaimse tervise probleemid ja antidepressantide kasutus. Üha suurem osa heaoluühiskonna ressurssidest suunatakse halva elu poolt tekitatud kahjudega tegelemiseks.“³⁸

Kõik need arengud mõjutavad omakorda seda, miks kõikides Lääne-Euroopa maades on sündimus kahanenud.

Demograafilised protsessid on keerukad ning käesolev raport ei sea oma eesmärgiks põhjalikumalt neisse süveneda. Seetõttu olgu kokkuvõtte toodud üksnes kultuurilisest vaatenurgast.

KOKKUVÕTTEKS. Keele ja kultuuri vaatenurgast toob negatiivne iive ühtlasi kaasa negatiivse kultuurikestlikkuse. Aktiivne sisseränne muudab meie kultuuriruumi ning ühel hetkel ei pruugi eesti kultuur suuta enam sisserändajaid lõimida, seda enam, et sellega on juba praegu raskusi. Et säilitada eesti kultuuriruumi, on vaja läbimõeldud rahvastikupoliitikat, mis arvestab eesti rahvuskultuuri kui prioriteetse alusväärtusega.

TI ja sõda

Demograafia ja rände kõrval mõjutavad eesti kultuuri jätkusuutlikkust kahtlemata ka arengud TI vallas, mis on ääretult kiired ning nende mõju ühele väikekultuurile on keeruline ennustada. Ühelt poolt võivad TI-arengud tulla abiks väheneva rahvastikuga riigis tööhõive seisukohalt, teisalt hakkavad kogu globaalne kultuur ja ühiskondlikud suundumused/hoiakud sõltuma üha enam infost, mida sisestatakse tekstikorpustesse ning mida sellest tulenevalt väljastavad juturobotid ja otsingumootorid. Kuivõrd tendents on aina süvenev sõltuvus veebis olevast infost ning Eesti osa (sh eestikeelsus) on selles infoväljas marginaalne, võivad domineerima hakata narratiivid, mis ei toeta väikerahvaste iseseisvust ja omakultuuri. (Näiteks massiivne info Eesti pikaajalisest kuulumisest Vene tsaaririigi koosseisu ehk ajalooline „kuuluvus“ Venemaale vmt.)

Veel ühe ohtliku, kuid kahjuks mitte võimatu arenguna tuleb esile tuua sõja võimalus. Sõdade puhul eksisteerib kultuuri vaatenurgast ennekõike kolm eksistentsiaalset teemat:

38 Jari Ernrooth „Hästi toimiv ühiskond. Heaolu ja heaolu“, 2016, lk 7–8.

- Füüsilised purustused ja kultuuripärandi hävimisoht. Sõdade üks eesmärke ei ole mitte ainult hävitada vastase sõjaväge, vaid purustada süsteemselt ka vaenlaseks kuulutatud rahva kultuuripärandit ja kultuurisümboleid. Igasuguse sõja tagajärjel on kultuur erakordselt haavatavas seisukorras, seda nii hoonete, kunstiteoste, artefaktide jm säilimise kui ka elava kultuuri loomise raskendatud seisu tõttu.
- Mälu ja ajaloo järjepidevus. Igasuguse sõja eesmärk on vaenlane alistada, mis tähendab ühtlasi tema alistamist uutele narratiividele. Oleme juba ajaloos kogunud seda, kuidas keelati ära meie riigi ja rahva ajalugu ning kultuurisümbolid ning asendati need Nõukogude Liidu narratiiviga. Mälu ja ajaloo hävitamise hulka kuuluvad ka maastike muutmised (nõukogude ajal nt kolhooside rajamine ja looduse raadamine), kohanimede muutmised jne.
- Demograafiline jätkusuutlikkus. Sõja puhkedes on kindel, et märkimisväärne hulk inimesi püüab põgeneda välismaale; tuntav hulk, eriti noori mehi, saadetakse rindele. Eestlaste suutlikkus pärast pikemaajalist sõjategevust demograafiliselt taastuda on küsitav.

Erinevaid valdkondlikke mõjutajaid on kahtlemata rohkem, neid käsitlevad teised raportid.

KOKKUVÕTTEKS. Eesti kultuuri elujõulise püsimajäämise võtmeteguriks on demograafia ning kultuuriliste hoiakute muutus. Ka perekonna loomine ning soov lapsi saada on kokkuvõttes kultuurilise hoiaku küsimus. Seega on oluliseks sammuks tähelepanu pööramine perepoliitikale ja mitte üksnes riikliku perepoliitika kaudu, vaid ka avaliku arvamusruumi hoiakute kaudu. Lihtsustatult: kui Eesti ja eesti pere lähevad moodi, siis on tagatud nii keele kui kultuuri elujõulisus ning samuti demograafiaga seotud murede taandumine.

Kokkuvõte

Eesti riik on pika aja jooksul küpsenud rahva vaimse arengu tulemus. On olemas küll riigita rahvaid, kuid riiki ilma rahvusest ei saa eksisteerida. Sellisel juhul ei ole tegemist ühe rahva kultuurilise enesemääratlemise aktiga, vaid administratiivse üksusega, mis korraldab selge identiteedita inimeste koosluse igapäevaolu.

Eesti rahvas on oma riigi loomisel soovinud määratleda end kindla rahvuse, keele- ja kultuuriruumiga kooslusena. Demokraatliku riigikorralduse kõrval on oluliseks punktiks eesmärk säilitada eesti rahvuse, keele ja kultuuri kestmine läbi aegade. Globaliseerivas maailmas on selle eesmärgi täitmine keeruline ning nõuab tahet ja pühendumist. Seda vajadust pühenduda ei ole kas teadvustatud või on eesmärk muutunud poliitikas kõrvaliseks. Riiklik poliitika ei ole teinud piisavalt, et eesti keele- ja kultuuriruum oleks kaitstud liigsete välismõjude eest. See ei ole üleskutse sulguda endasse, vaid üleskutse eesti rikast kultuuripärandit ja rahvuskultuuri hoida ja väärtustada, seades selle väärtuse meie riigi tähtsaimaks ülesandeks.

Selleks tuleks käesolevas raportis välja toodud probleemidele leida kiiresti lahendused, ennekõike keele ja rahvuskultuuri positsiooni tugevdamisega nii avalikus ruumis, haridussüsteemis kui ka väärtushoiakutes.

Ühtlasi tuleb arvesse võtta ka tulevikusuundumusi, mis mõjutavad nii kultuurivaldkonda kui ka Eesti elu tervikuna. Neist kõige määravamal kohal on demograafia küsimus, sest eesti keele ja kultuuri säilimine läbi aegade saab ennekõike olla südames eestlastel endil, teised riigid ja rahvad sellele ei pühendu. Kui eesti rahva arv kahaneb, ei tähenda see üksnes eestlaste vaikset väljasuremiskurssi, vaid soodustab ka lahustumist teistesse kultuuridesse – meie rahvuskehand muutub liiga väikeseks, et suuta teisi kultuure endasse integreerida, säilitades omakultuurilise dominandi. See muudab meid haavatavaks ka kasvava sisserände suhtes. Samuti mõjutavad meid globaalsed suundumused, nagu TI kiire areng ning sõjategevus meie naaberriigis.

Mida teha, et soovitud eesmäärke praktiliselt ellu viia?

Suur mõju on loomulikult riiklikul poliitikal, mis võimendab ja soodustab kindlaid arenguid ning mille prioriteediks ei ole olnud eesti rahvuskultuur ja eesti keel kui riigikeel. Seega esmane muutus, mis peaks toimuma, puudutab erinevaid arengukavasid ja strateegiaid, kus tuleks muuta lähtehoiakut. Praegu kaldub see olema suunatud multikultuursusele, globalismile ja progressiivsusele, jättes tagaplaanile Eesti huvid ning mitmete mujalt ette antavate suundumuste (nii hoiakute kui ka direktiivide) mõju meie riigi ja kultuuriruumi tulevikule. Kui riiklikus poliitikas lähtehoiak selgelt muutub ja seda muutust kohe ka praktikas rakendatakse, on selle mõju tuntav kõikides riigi valdkondades.

Avaliku võimu kõrval on määrava tähtsusega avaliku ruumi hoiakud, mida kõige jõulisemalt mõjutavad meediamaastik ning sotsiaalmeedia.

Nii klassikaline meedia kui ka sotsiaalmeedia saavad hoiakuid muuta suhtumisega. Rahvuslus on avalikus ruumis pigem halva mainega, jätkuvalt seostatud natsionalismi ning äärmuslusega. Suurim hoiakuline muudatus peaks toimuma selles valdkonnas: eestlaseks olemine ning eesti rahvuslikud hoiakud ei ole natsism ega ohtlik äärmuslus, vaid loomulik viis Eesti riigis elada. Lähtekohana tuleks rahvuslikku narratiivi näha aga hoopis kui riiki ja kultuuri võimestavat nähtust. Suurim küsimus on, kuidas mõjutada meediamaastikku, ilma et sellega kaasneks oht sõnavabaduse piiramisele. Samas on praegusel meediamaastikul uudised sageli segamini uudist vahendava ajakirjaniku isiklike hoiakutega. Selgemini tuleks eristada uudisvoogu ja arvamusrubriike. Uudiste maailmavaateliselt hoiakuline vahendamine vormib ka neid lugevate inimeste meelsust. Ühtlasi tuleks teadvustada avalikus arvamuses valitsevat enesetsensuuri. Soodustada ja motiveerida tuleks oma arvamuse ausat avaldamist ning julget vastu astumist tühistamispoliitikale. Siin aitavad kaasa edulood, positiivsed persoonilood jm elustiilirubriigid inimestest/nähtustest, mis rahvuslikke väärtusi, ausat eneseväljendust ning elutervet ja traditsioonilist maailmapilti toetavad ja tunnustavad. Sama puudutab sotsiaalmeediat, kus enesetsensuur mõjutab seda, mida jagatakse, mida meeldivaks märgitakse, mida ja kuidas kommenteeritakse. Eestile pühendumus ja Eestit hindavad inimesed peaksid olema rohkem esil ja hinnatud.

Kultuuriavalikkus saab hoiakuid mõjutada nii teemavalikute (lavastused, näitused, teosed jm) kui ka avalike esinemiste kaudu. Kunstile ettekirjutusi teha ei saa, sotsrealismi keegi tagasi ei igatse. Samas on praegu sotsrealismile sarnaseid nähtusi ilma „sunnita“, kõlakodade kajastusena kunstiloomingus siiski märgata. Kui kultuuriavalikkus panustaks sama jõuliselt kui praeguste liberaalsete väärtuste edendajad ka sellele, et tugevdada eestlaste rahvustunnet ning rahvuslikku väärikust, oleks sellel märkimisväärne mõju.

Palju mõjutavad inimeste arvamusi ja hoiakuid kogukonnad ja erinevad seltskondlikud tegevused, olgu huvihariduse (koorid, keraamikaringid vm), spordi vm kaudu. Sellistes kooslustes sageli nn kõlakoja efekt tekibki. Treeneri/juhendaja hoiakust sõltub suuresti kogu õhustik ning see, kui palju inimesed julgevad oma mõtteid ja seisukohti avaldada ning teistega arutada, seda nii noorte kui ka täiskasvanute puhul.

Noorte puhul on ääretult tähtis, milliseid hoiakuid kannavad nn suunamudijad. Kui noored jälgivad kedagi, kes on nende jaoks eeskuju, kujundavad nad oma arvamusi ja hoiakuid tema järgi. Kui suunamudija oma arvamusi/hoiakuid millegi suhtes korduvalt ühtemoodi väljendab, normaliseerib ta selle hoiaku ka oma jälgijate jaoks. Suunamudijate kaasamine rahvuslike hoiakute kujundamisel oleks kindlasti märkimisväärse mõjuga.

Edukate ettevõtete ja inimeste hoiakud on paljudele eeskujuks. Jõukus ja prestiiž käivad sageli käsikäes. Praegu seostatakse edu ja jõukust rohkem globaalsete trendidega, sageli ka Eestist ära minemisega. Kui mainekate ettevõtete ja inimeste sõnum on Eesti-keskne ja rahvuslik, on sellel märkimisväärne mõju.

Kõikide avalikku arvamust mõjutavate gruppide puhul on oluline märksõna emotsionaalsus. Inimesed peavad soovima end emotsionaalselt edastatava sõnumiga siduda. Niisiis on peamine küsimus selles, kuidas rahvuslikud hoiakud oleksid inimestele emotsionaalselt positiivse tähendusväljaga. Selles peaksid omavahel koostööd tegema nii kogukonnad, meediaruum kui ka riiklik poliitika.

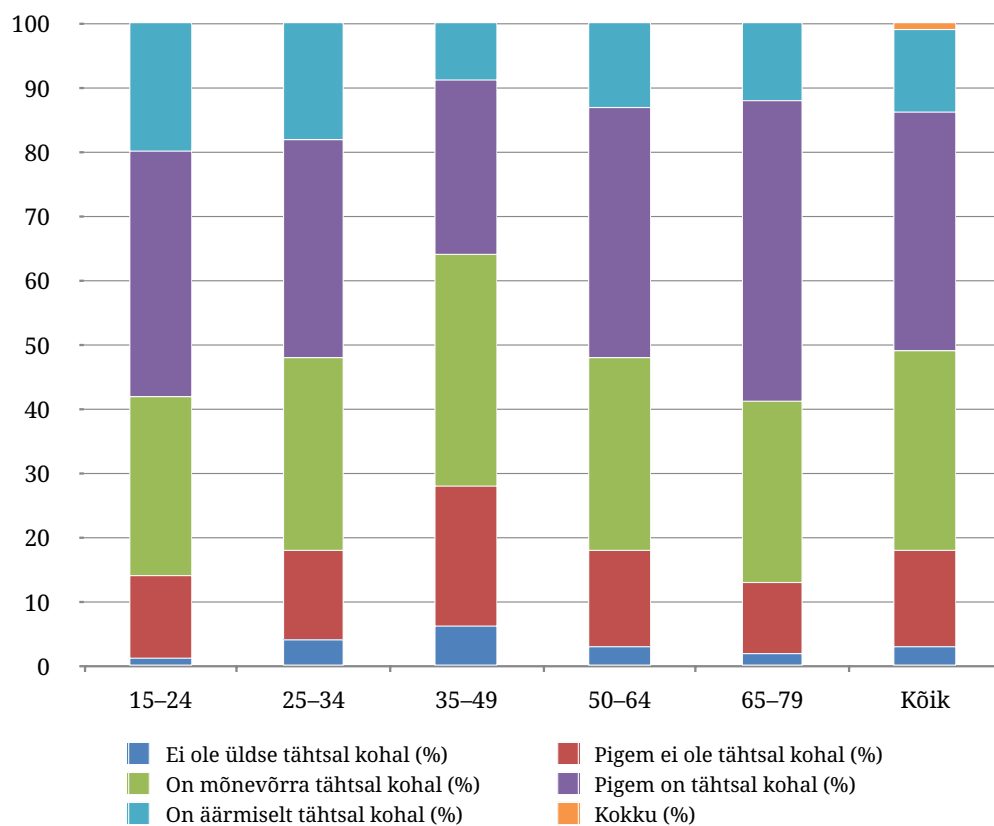
Las jääb raportit lõpetama Lennart Meri tsitaat:

„Väikeste riikide üks tunnus on see, et neile ei ole mitte kunagi antud nii palju aega, nagu suurriikidele. On asju, mida me peame otsustama täna ja mida me ei saa otsustada kümne aasta pärast, sest kui me seda täna ei otsusta, siis oleme sellega juba endale märkamatult alla kirjutanud otsusele, et kümne aasta pärast ei saa meid olema.“

10 sammu, mida kohe ära teha

1. Keeleseaduse muutmine. Eesti keel peab olema keeleseaduses esimesel kohal kui emakeel ja eesti vaimse ruumi kandja, mitte enne-kõike kui lõimumise tööriist. Tugevdama peab eesti keele kui riigikeele staatust.
2. Seaduste kooskõlla viimine keeleseadusega. Täiendada/parandada tuleb seadusi, mis keeleseadusega ei arvestada. Karmistada tuleb keeleseaduse rikkumise meetmeid.
3. Õppekava muutmine I: eesti keel tunniplaanis. Eesti keele tundide arv peab õppekavades olema ühemõtteliselt ja konkurentsituult esikohal. Mahu suurendamine saab toimuda võõrkeelte (sageli õpivad lapsed 2–3 võõrkeelt) arvelt, samuti suure valikainete mahu arvelt.
4. Õppekava muutmine II: kultuuriloo kursus. Luua tuleb eesti kultuuriloo kohustuslik kursus kõikidele kooliastmetele.
5. Eesti keele staatus teaduskeelena. Kõrghariduses ja teadustööde kirjutamisel tõhustada ja motiveerida eesti keele kasutamist kõikidel erialadel.
6. Ülikoolide õppekavades luua põhjalikud rahvuskultuurilised erialad, et tagada teadmiste järjepidevus (praegu saab õppida üldkultuurilisi erialasid, võimalusega spetsialiseeruda Eestiga seotud teemale).
7. Teadvustada kultuuriruumis domineerivaid kultuurisõja teemasid ja nende kujundatud hoiakuid, mis põhjustavad kultuuriavalikkuses enesetsensuuri, sugudevahelise vastasseisu süvendamist ning nn vaikiva enamuse teket. Riiklikult mitte rahastada MTÜ-sid ja aktiviste, kes kultuurisõdu maale toovad, süvendavad ja aktuaalsena hoiavad.
8. Haridus- ja perepoliitika kaudu muuta väärtussüsteemide hoiakuid, mis praegu alaväärtustavad rahvuskultuuri, pärandit, emadust, mehe-naise vahelisi suhteid ning ema ja isaga perekonda.
9. Tõhusalt tõsta toetusi traditsiooni, pärimuse ja rahvuskultuuri viljelemisega seotud tegevustele (koorijuhtide palgad jm), mis rohujuuretasandil tagavad kultuuriruumi elujõu ja jätkusuutlikkuse.
10. Toetada külakogukondade kultuuriruumi – väikeraamatukogusid, kultuurimaju, seltse jm, mis tagavad kultuuri toimimise väikestes paikades ja hoiavad tagasi ääremaastumist.

LISA

Allikas: Lugemisuuring „Lugemine muutub ühiskonnas“, 2026

Maarja Vaino on eesti kirjandusteadlane, Tallinna Kirjanduskeskuse direktor. Ta on tegutsenud õppejõuna Tallinna Ülikoolis, kuulub Eesti Kirjanike Liidu eestseisusesse ning juhib Vikerraadios kirjandussaadet "Loetud ja kirjutatud." Vainol on magistrikraad kirjandusteaduses ning doktorikraad kultuuride uuringutes; doktoritöö „Irratsionaalsuse poeetika A. H. Tammsaare loomingus“ kaitses ta 2011. aastal. Oma teadus- ja avalikus tegevuses keskendub ta eesti kirjandusele, kultuurimälule ja kultuuridebattidele ning on tuntud ka kolumnisti ja aktiivse kultuurikommentaatorina.

Raporti tellis MTÜ Põhimõtte Koda. Täname abi eest Jaan Tõnissoni Postimehe Fondi ja Postimehe raamatukirjastust.

Keeletoimetaja Lea Arme
Kujundaja Kalle Müller
Kujunduskontseptsioon: Karl-Kristjan Nigesen

Väljaande autoriõigus:
Maarja Vaino ja MTÜ Põhimõtte Koda, 2026

Kõik õigused on kaitstud. Selle raporti ühtegi osa ei tohi reprodutseerida ega edastada ühelgi kujul ega ühegi vahendiga ilma autoriõiguse omaja kirjaliku loata.

ISBN 978-9908-50-095-9 (pdf)